

Emlékek a Peptidkémiai Kutatócsoport régmúltjából

A feljegyzések szerint 1972 és 1990 között, tehát 18 éven át Bruckner Győző utódként de iure az MTA Peptidkémiai Tanszéki Kutatócsoport vezetője voltam. Ez feljogosít arra, hogy üdvözetemet és jókívánságaimat küldjem a csoport fennállásának 50. évfordulóját ünneplő közösségnek és egyúttal megosszam velük néhány régi emlékemet.

Mindenek előtt némi indokolásra szorul, hogyan is kerül a csizma – jelen esetben inkább a kucsma – az asztalra. Magyarul: hogyan kerültem én, a kénorganikus vegyületek szerkezetkutatásával és reakciómechanizmusaik vizsgálatával foglalkozó professzorként egy olyan kutatócsoport élére, mely már nevében is élesen elkülönül az általam művelt klasszikus szerves kémiai területtől. Mi közöm nekem a peptidkémiahoz? Erre bárki könnyedén rávághatja, hogy semmi, de ez nem 100%-ig igaz. Eltekintve a peptidkémia oktatásától a főkollégium keretein belül, valamikor réges régen részt vettem egy peptidszintetikus munkában, ha csak egy hangyányit is, mindössze két-három hónapon át. De erről majd később, kezdjük a régi mesét az elején.

Bő tíz éve dolgoztam – akkor adjunktusként – a Bruckner-tanszéken, amikor 1961-ben híre jött, hogy az Akadémia peptidkémiai kutatócsoportot létesít a tanszéken. Ezzel egyrészt elismerték Bruckner iskolateremtő tevékenységét a peptidkémia hazai meghonosítása terén, másrészt alighanem pozitív gesztust kívántak tenni az '56 után itthon maradottak irányában is. Tény, hogy mindez nekünk, a szegényes egyetemi körülmények között dolgozóknak nagyon jól jött. Látványosan javultak a személyi és anyagi feltételek, sor kerülhetett új alkalmazásokra, megfelelő vegyszerellátás biztosítására, új műszerek beszerzésére műszeres laboratórium létesítése útján, sőt még a könyvtár jelentős fejlesztésére is sor került. Az MTA az ELTE-hez viszonyítva szinte fejőstehénnek számított. Ha csak a személyi állományt tekintjük, tíz év után a 42-es létszámú tanszékhez 33-as létszámú kutatócsoport gárda csatlakozott, ebből 10 volt diplomás és 23 segéd személyzet! A kutatócsoport támogatás tette lehetővé számos jól képzett technikus, szakkönyvtáros, adminisztrátor, grafikus és fotós alkalmazását, népes takarítógárda működtetését is.

Erre az időszakra a tanszéki és a kutatói részleg teljes összefonódása volt jellemző. Hogy ki hová tartozik, azt a házon belül csak onnan lehetett észrevenni, hogy ki melyik ívről veszi át a fizetését, kijelölt oktatási és kutatási munkájáról kevésbé. A tanszékiek nagy része “peptidezett”, a kutatók viszont alaposan részt vettek az oktatási munkában is. Ezzel mindenki elégedett volt, ami nagyban volt köszönhető Bruckner professzor integráló személyiségének. A szorosabb emberi kapcsolatok kialakulása is bizonyítja az összefonódást. Közismert, hogy Medzihradszky Kálmán egyetemi alkalmazottként, felesége Hédi akadémiai státuszban dolgozott. Wilhelms Adrienn és jómagam mint egyetemi emberek szoros barátságban voltunk Szekerke Marikával, aki a kutatócsoport egyre tekintélyesebb tagjává lett, együtt kirándultunk, eveztünk, bridzseztünk. Nem véletlen, hogy évtizedek múltán, 1994-ben, amikor már nem voltam semmiféle vezető, egyike voltam azoknak, akik laudációt mondtak Szekerke Mária 70. születésnapján.

A képet színesítette, hogy a kutatócsoport a hatvanas években, az egyetemi ideológiai tisztogatások idején Bruckner professzor tekintélyének és jóindulatának köszönhetően olyanok menedékhelyévé válhatott, akiknek semmi köze se volt a peptidkémiahoz, egyszerűen csak az egyetem tartotta őket oktatói szempontból megbízhatatlannak és megakart szabadulni tőlük. Közéjük tartozott Vajda Miklós és Körmendy Károly, akik akadémiai státuszba kerülve is, a klasszikus szerves kémiával foglalkozó társprofesszor, Müller Sándor munkatársai maradhattak.

Rövid flörtölésem a peptidkémiaival ennek a korszaknak az elejére esik. A hatvanas évek elején az új idők új szelének megfelelően a Reanal gyártól ipari megbízást kaptunk jó néhány, a vegyszerkatalógusokban nem szereplő “finomvegyszer” előállításának

kidolgozására és bizonyos mennyiségek legyártására. Termékeinket azután ők kívánták csomagolni és sajátjukként forgalomba hozni. Ebben a jól dotált munkában beosztásától és hovatartozásától függetlenül boldogan részt vett az egész oktatói-kutatói gárda, Bruckner professzorral az élen. A gyár hosszú kívánságlistáján persze szerepeltek a mi specialitásunknak számító peptidok is, ezek előállítását több teamünk is elvállalta. Így került sor arra, hogy Brucknerné Wilhelms Adrienn docenssel, 8-as laborbeli munkatársammal mi is vállalkozunk egy monoton polipeptid előállítására, noha kutatóként mindketten a klasszikus szerves kémiát műveltük. Ha jól emlékszem, a polileucin előállítása volt a feladat, Leuchs-anhidriden át. Eleinte mindenki kissé rózsaszínű, eladhatatlan terméket kapott. Mi jöttünk rá arra, hogy az aminosav foszfinizálásánál alkalmazott dioxán-oldószer peroxid-tartalma okozza a végtermék szennyeződését. Tisztított, peroxidmentes oldószerrel végezve a művelet tökéletes lett a végeredmény, amire igen büszkék voltunk, persze az érte kapott pénz se jött rosszul.

Ez az idilli állapot egy évtizeden át tartott, azután 1970-ben szükségszerű változás következett be. Bruckner Győző professzor betöltvén 70. életévét megvált a tanszék vezetésétől. Utódjául két pártonkívülit, Medzihradszky Kálmánt és engem javasolt azonos eséllyel, sorrend kijelölése nélkül. Peptidkutatási sikerei révén Kálmán volt az esélyesebb, mégis én lettem a befutó, mert az intrikáiról híres kari pártszervezettel kevesebb konfliktusom volt. Két évvel később, 1972-ben elkerülhetetlenné vált Bruckner professzor teljes nyugalomba vonulása is. Ez a körülmény a kutatócsoport irányításában is változást tett szükségessé, bár Bruckner professzor tudományos tanácsadóként továbbra is – 1980-ban bekövetkezett haláláig – a kutatócsoport kötelékében maradhatott, a jogszabályok szerint azonban nyugdíjasként “személyében anyagi felelősséget vállaló” vezető nem lehetett. Mindenki Medzihradszky Kálmán professzor kinevezését várta, de Erdey Grúz Tibor, az MTA akkori főtitkára másképpen döntött. Hivatkozva a főhatóság által képviselt “egy kutatóhely – egy vezető” elvre, én kaptam megbízást a kutatócsoport vezetésére is, mert történetesen én voltam a szerves kémiai tanszék vezetője.

Ez a szakmailag indokolatlan és elhibázott döntés közösségünk életében komoly konfliktusok forrása lehetett volna, szerencsére azonban sikerült megtalálni a modus vivendit. Mivel nem voltam peptidkémikus, vezetői tevékenységemet kezdettől fogva csak az adminisztratív teendőkre korlátoztam, a szakmai irányítást és az érdemi döntések jogát átruháztam tanszéki professzortársamra, a peptidkémiai kompetens Medzihradszky Kálmánra. Ez a feladatmegosztás a későbbi realitásoknak is megfelelt, különösen akkor, amikor Medzihradszky professzor kiváló vezetői képességeinek megfelelő, magasabb szintű kari és egyetemi megbízásokat, akadémiai feladatokat kapott, melyek időigényes elfoglaltsággal jártak. A rám háruló kutatócsoporti adminisztratív tevékenység azonban nem volt semmi. 1972-től kezdve például mind a Magyar Tudományos Akadémia, mind pedig a Művelődésügyi Minisztérium rövidtávú (3–5 éves) részletes kutatási tervek és ezt követő kutatási beszámolók elkészítésére kötelezte a kutatóhelyeket, ami a kutatási témák alapos átgondolását, racionalizálását igényelte. Ehhez járultak még a káderfejlesztési lapokkal történő évenkénti bíbelődések és a mindennapos irodai adminisztráció is.

A helyzet konszolidálódni látszott, és életünk a megszokott formában ment tovább, amikor is 1975–76 táján a tanszék és a kutatócsoport jól bevált szimbiózisa hirtelen súlyos válságba került, mert úgy tűnt, hogy a korábban csak fenyegetésnek tűnő “távlati elképzelések” realizálódni fognak. Az Akadémia és a Minisztérium közös koncepció alapján közeli célul tűzték ki az Akadémia által támogatott tanszéki kutatócsoportok rendszerének teljes átszervezését. Ennek keretében sor került volna arra, hogy a Peptidkémiai Tanszéki Kutatócsoport az ELTE-TTK-tól elválva a Központi Kémiai Kutatóintézet újonnan létesített épületébe költözzön, élén Bruckner Győző és Medzihradszky Kálmán vezető kutatókkal. Az erre vonatkozó hivatalos leirat már a költözés pontos dátumát is kijelölte.

Ez a szétválás azonban a tanszéket akkoriban mind a gazdálkodás, mind a kutatói-
oktatói tevékenység megszokott színvonalára szempontjából teljes összeomlással fenyegette.
Mínderre volt már előttünk néhány szomorú példa a kutatócsoportjuktól megfosztott rokon
tanszékek életében. Az Általános Kémia szegényházba csupaszította a szerves kémiai
kutatócsoport távozása, az Analitikai Tanszéket is érzékenyen érintette, hogy kutatói rosszul
dotált egyetemi státuszba kerültek. Mindezek láttán elhatároztam, hogy “ráfekszem a sínekre”
és igyekszem a szétválást megvalósulása küszöbén megakadályozni. Arra próbáltam
támaszkodni, mennyire fontos, és szakmai létkérdés, hogy az egyetemünkön maradjon az a
kutatói tevékenység, amely akkoriban a “biológiailag aktív vegyületek kutatása” címszó alatt
igen divatos és anyagilag erősen támogatott volt. Ez a saját szakállamra indított akció –
számomra is meglepő módon – sikerrel járt, a mentő akcióhoz ugyanis Ádám György, az
ELTE akkori rektora és Holló János, a Központi Kutatóintézet igazgatója – megértvén az
egyetemi tanszék speciális helyzetét – hathatós segítséget és támogatást nyújtott.
Kompromisszumos megoldásként a Központi Kutatóintézet rózsadombi új épületében egy új
molekuláris farmakológiai osztályt szerveztek, amelynek vezetésével mellékállásban
Medzihradzky Kálmán professzort bízták meg, aki ezt a feladatát 1976 és 1990 között el is
látta, de ő is és Bruckner professzor is maradt egyetemünkön, amit a magam részéről szintén
fontosnak tartottam.

Az 1980-as évek közepén egy újabb beolvasztási kísérletre is sor került, de ezt már
könnyebben sikerült elhárítani. Akkoriban Teplán István, az Akadémiai Kutatóhelyek
Tanácsának nagy befolyású titkára igyekezett a hasonló profilú akadémiai kutatócsoportokat
centralizálni EKSZ, azaz Egyesült Kutatóhelyek Szövetsége néven, de ehhez a társuláshoz a
Peptidkémiai Kutatócsoport negatív hozzáállásom eredményeképpen nem kívánt csatlakozni,
és ezt a csatlakozást a TTK dékánjaként Medzihradzky Kálmán sem forszírozta.

Az idő közben lassan elrepült, eljött 1989-1990, amikor is átköltöztünk a Múzeum
körüli Trefort-kertből a lágymányosi telephelyre. Mindez lehetőséget adott a tanszéki és
kutatócsoportos állapotok újjászervezésére, így a régóta esedékes profiltisztításra – ami azt
jelentette, hogy a kutatócsoportban végre csak azok dolgozzanak, akik valóban
peptidkémiai foglalkoznak. Immár nem volt adminisztratív akadály a vezetőváltásnak
sem, 1990-ben átvehette a vezetői posztot – igaz, hogy koránál fogva csak nyolc évre –
Medzihradzky Kálmán, egy vérbeli peptidkémikus. Az ő nyugalomba vonulása után Hudecz
Ferenc lett a kutatócsoport vezetője. Ahogy hallom, az ő eddigi 12 éves működése se volt
mentes a kutatócsoport fennállásáért folytatott küzdelmekről. Róla is eszembe jut egyébként
egy régi történet. Valamikor a hetvenes évek végén vagy a nyolcvanas évek elején Hudecz
Ferenc okleveles vegyész, Szekerke Mária tanítványa pályázat útján elnyerte a Tudományos
Minősítő Bizottság hároméves gyakornoki ösztöndíját, és persze hozzánk kérte magát.
Emlékszem, hogy a kutatócsoport vezetőjeként írásban kellett vállalnom, hogy végzése után
állást biztosítok neki. Erre ugyan akkoriban semmi remény nem volt, mégis “majd lesz
valahogy” alapon aláírtam a nyilatkozatot. És a régi rómaiak közmondása bevált: qui habet
tempus, habet vitam, azaz akinek ideje van, élete van. A csel sikerült, amint látható: Hudecz
Ferenc itt maradhatott.

Ha visszatekintek vezetői működésem 18 évre és egy tömönlatban igyekszem
értékelni tevékenységemet a kutatócsoport élén: az egyetlen érdemem talán az, hogy eléggé
viharos körülmények között sikerült megőriznem a tanszék-kutatócsoport egységét és részben
talán ennek is köszönhető, hogy az 50. születésnapot éppen ezen a lágymányosi telephelyen
ünnepelehetjük meg. Sok sikert és jó kedvet kívánok a kutatócsoport további munkájához.

Kucsman Árpád
professor emeritus

Budapest, 2011. december.